

Ódák, legendák, regény

(Borbély Szilárd, 1963-2014)

A nemrégiben tragikus hirtelenséggel elhunyt Borbély Szilárd költő és prózaíró, egyetemi tanár *A testhez* című verseskötete még az író nevezetes *Nincstelenség* című regénye előtt jelent meg 2010-ben a pozsonyi Kalligram kiadásában, és most, a költő halála után, és a halál körülményeinek ismeretében, mintha másként olvasnánk a kötet verseit, mint ahogy azt korábban tettük. Akkor a költő megnyilatkozását láttuk a versekben, azt, hogy lírája lépésről lépésre megy át a gondolati költészet felé, minthogy a létezés kérdéseit feszegeti, a kötet egyik legtöbbször visszatérő szava egyfelől a gondolat és a grammatika, másfelől a lét és a létezés, amiből arra lehet következtetni, hogy a költő előtt megnyíltak a nyelv rejtett zárjai, hogy versében megszólalt a lírától távolodó, de a költészet felé vezető útja gondolatiságnak, amittől nem idegen a mindennapi élet világa, sem a tárgyak és dolgok világa, mert éppen így a mindennapinak látszó történések vezetnek el a lét és a létezés kérdéseinek felvetéséig, ám most, a költő erőszakos halála után, azt lehet mondani, hogy a létezést körüljáró lírából gondolatiság felé vezető útja az ő költészetének valójában a halál felé vezető út is egyben, út, amelyről nincs visszatérés, ám célja sincs, nem vezet ki sem a gondok, sem a történelem bugyraiból, csak haladni lehet ezen az úton, és maga a haladás, ez a céltalan mozgás jelenti a létezés megfogalmazását, legalábbis azt, ami a létezés tárgyában mondható.

A testhez című kötete Borbély Szilárdnak alcíme szerint ódákat és legendákat tartalmaz. Az óda ősrégi lírai műfaj, a görögségben való megjelenése óta hosszú évszázadokat élt át, és ezen évszázadok során változott is, és Borbély Szilárd az ódának ezt a megváltozott és további változásokra számító változatát művelte, azt a változatot, amelyben a megszólítás emelkedettségét a líra felé áthajlás helyettesíti, a megszólalás pátosza helyett pedig a mondás, a megszólalás, a nyelv nyitottsága. A legenda is

régi prózai műfaj, szentek és szent életűek cselekedeteit jegyzi fel, azokat mondja nemegyszer liturgikus beszédhelyzetekben mintegy felkészítve a hallgatót, esetleg az olvasót, a csoda befogadására, mert csodások a szentek és szent életűek cselekedetei, ám Borbély Szilárd legendái eltérnek ettől a hagyománytól, rendre nem a csodáról, nem is a csodával határos megmenekülés történéseit mondják el, ellenkezőleg, éppen a halál felé vezető utat közlik, és forrásuk egyfelől a történelem, másfelől a mindennapi élet és annak az asszonyorsra vetülő része, a fogantatás és a terhesség, a terhesség erőszakos vagy természetes megszakítása, miközben az elvetélt asszony álmaiba visszatér a soha, vagy csak néhány órára látott gyermek. Így aztán maga az asszonyors emelkedik a legenda magasába, s mintha az ódából visszafogott pátosz is ezekben a legendás asszonyorsokban térne vissza Borbély Szilárd lírájába.

Jól látható különbséget tesz a költő az ódák és a legendák között. Amazok mind rendre versformában íródnak, pontos szakaszszerkezetekkel, még pontosabb és csak helyenként előforduló rímeléssel, amivel Borbély Szilárd a líraiság hagyománya előtt tiszteleg, miközben ki is lép a hagyomány nyomásából, és a gondolatiság irányát adja a versnek. Itt van mindjárt Borbély Szilárdnak *A Névelőhöz* című ódája, amelyben még jól érzékelhető mind az ódai hangvétel, az emelkedettség, sőt amelytől a patetikus leütés sem idegen. Az ódai hagyománynak megfelelően megszólítással indul a vers, megszólítja a névelőt, mégpedig tegező formában, ami a névelő és a költő közelségét jelzi, a nyelvben és a grammatikában dolgozó költő elkötelezettségét a létet megszólító névelőben. „Te semmiség, te pár betű, / a név előtti lét vagy. / A gondolat előtt vagy az / a nem tudom, csak sejtem. / A tér előtt alakja / vagy, a mindig elfelejtem.” Ezzel a hangütéssel indul a vers, a létezés tér előtti alakjának megnevezésével, majd azzal folytatódik, hogy „A *vagy* vagy te: a létező, / a név előtti sejtés. / A *valaminek* jele. / Hogy biztos vagy talányos / a név maga. Egy neve / vagy annak, mi általános?” Az első szakaszban megszólaló sejtés folytatódik a vers második szakaszában, akkor, amikor még nincs név, csak a sejtés van, „a név előtti sejtés”, ami az életnek és a létezésnek hátborzongató megélése. Az *a* név előtti helyzetében rejtélyes és ennek a rejtélynek a megélése nyit kaput a líra felé, ezzel együtt az emelkedettség, vagyis az ódai felé. S innen nyílik távlat a grammatika felé: „Mint a beszéd, egy pusztá hang, / a grammatika ott *van* / a név előtt. Egy *a* vagyok / vagy az *egy* vagyok, a hangzat? / Egy névelő, ahogy ragyog, / mint a lét előtti magzat, // úgy mondja ki a Semmiség, hogy / ott a *van* dadog csak? / Egy nyelvbe tartó *jel* vagy, / a pusztá *névelőtlen* otlét, / amelyek léte elhagy, / hisz a magzati lét konkrét?” Az *a*, a *vagy*, a *van* vonalán halad a vers a magzati lét megnevezése felé, a még

nemlét, de a létet sejtető körülmény felé, amiben ott van az élet lehetősége, a mindenre megnyíló és minden előtt feltárulkozó élet. A létezés sejtése ennek a lírának a mozgatóereje, valami, ami még nincs, de lehet, s lesz is belőle valami, ahogyan ezt a valamit a névelő már megsejteti. Ódai hangvételű vers *A Névelőhöz*, mégpedig azért, mert egészében a születés drámáját fogalmazza meg, a megszületés előtti időt, a „*névelő*len otlét”-et, ami még nincs, illetve van már abban a lehetőségben, ami lényegét képezi. A *van*ban csak ragyog a lét előtti létezés, a Semmiség, ami még nincs, ami *jel* csupán, az élet és a létezés jele. A „magzati lét” lírává emelt megnevezése a vers, mert a semmi névelő úgy viselkedik, mint a magzat, sejtetni enged, de még nem élet a mindennapok szintjén.

A „magzati lét” átvezet a legendákhoz, mert a legendák legtöbbje éppen a magzat életét írja körül, azt, hogy megtartható-e a magzat, vagy megtartani akarják vagy sem. Mindennapi történetek ezek, házasságokhoz és házasságon kívüli szerelmekhez tartozó történetek, amelyeket sorra valaki elmond, valójában az életéről számol be, arról, hogy még nem készült fel a házáséletra, de teherbe esett, s akkor a magzat elhajtására vállalkozott, ami egész életre szóló gondot okozott neki, álmaiban visszatér az elhajtott magzat, kiszámolja, hogy mostanra hány éves lehetne a gyereke, meg hogy lehetnének testvérei. Házasságok jönnek létre és házasságok bomlanak fel a magzat megtartása vagy elvetése gondja előtt, s ezekben a történetekben mindig a nő, a lány, az asszony terhére esik a választás kétsége, az asszony az, aki mindezt megszenvedti, ő az, aki beszél ezekben a prózaversekben, példázván azt, hogy milyen is az asszonysors. Van egy másik vonulata ezeknek a prózaversben elmondott legendáknak, ez a másik vonulat a történelmet idézi, mégpedig a magyar történelem egyik szégyenteljes időszakát, azt, amikor embereket bélyegeznek meg, hurcolnak el és ölnek meg csak azért, mert zsidók, vagy zsidó származásúak. A Borbély Szilárd prózaverseiben megszólalók mind megjárták a haláltáborokat, onnan kerültek vissza a szerencse vagy a véletlen folytán, egyikőjüket a versek hozták vissza, pedig mehetett volna a táborból másfelé is. *Az inkubátor* című verssorokra tördelt prózaversben az asszony számol be arról, hogy küzdelmes életük során lassan rendeződnek körülöttük a viszonyok, beindul a vállalkozás, pénz van, már van két gyerek, majd jöttek újabb gyerekek, a hatodik gyerekre már nem volt se erejük, se idejük, de ez a gyerek korábban jött, inkubátorba került, és ott halt meg, miután épphogy megkeresztelték: „Az ölembe / fogtam, olyan kicsi volt, de / minden tagja ép. Zokogtam. Csak / tük szúrták át a lábát, a kezét. Mert / a hit néha kevés. A fájdalom / olyan erős, hogy éget.” S innen kezdődően megváltozik a család élete, mások lettek, a vállalkozás kifáradt, a ház hajléktalan családotól árad, akiken

nehéz segíteni, „olyan idegen nekik az élet”. Hosszú történetet mond el a vers, valójában egy egész élet történetét mondja el, s ez a történet, mint a prózaversek legtöbbje, a magzatlétre kihegyezett, a magzatlét befolyásolja a létezést, irányítja az élet menetét, s ebben nincs semmi meglepő, mert miként a nevelő csak sejteti a nevet, a magzat is csak sejteti a gyereket, s abban, ami akár a nevelővel, akár a magzattal történik, van valami felemelő, majdnem drámai, aminthogy a létezés rendre drámára megy ki.

A kötet címével, *A testhez*, három azonos című vers van a kötetben, ezek közül kettő De Sade-ot szólítja meg, az elsőnek De Sade lilioma a belső címe, a másodiknak De Sade rózsája, s mindkettő azt beszéli el, hogy a testek, mint a grammatika, viszonyokat rendeznek és viszonyokat állítanak fel, mert – mondja az első *A testhez* – „A testek csak grammatikák, / a tér leképezése, / s a nyelv a látható világ, / a látás a tér része”, a második meg így indul: „A Test csupán csak Gondolat, / szavak pozitúrája, / jelek, ragok ruhája. / A vágyból szőtt hálóba / gabalyodó akarat, / amely a kéjt akarja?” Erősen erotikus töltetű versek ezek, a nyelv és a test közelségét jelzik, a grammatika és a pozitúra közelségét, azt, ahogyan az akarat belegabalyodik a vágyból szőtt hálóba.

Borbély Szilárd versei, műfajuk szerint ódák és legendák, elég messzire kerültek mind a hagyományos ódától, mind pedig a hagyományos legendától, mert egyfelől az óda emelkedettségét és pátoszát a grammatika metaforáival helyettesítette, a legendák szent hősei helyére pedig a szülés és a magzatlét hálójába keveredett asszonyt állította, s ehhez háttérként odarajzolta a történelmet és a mindnnapi életet.

Függelék

Borbély Szilárdnak a pozsonyi Kalligram kiadásában megjelent *Nincstelének* című regénye a gyerekkorról szól, nem túlzás azt mondani, hogy nehéz gyerekkorról, mert nincstelenségben töltött évek a gyerekkor évei, keményen nevelő és verés közben síró anyáról meg kocsmázó, rendre munka nélkül maradó apáról és egy nővérrel, aki nem igazi játszótárs, és a kicsiről, a harmadik gyerekről, aki korán hunyt el, mert beteg volt. És természetesen a faluról szól a *Nincstelének*, ahol a gyerekkor évei telnek, a nagyszülőkről meg a rokonságról, akiket látogatni kell, bármennyire is ellenszenvesek, és nem is akarnak mindig jót a közelebbi vagy a távolabbi rokonoknak. Ebbe épül be a falu múltja, az a nap, amikor a csendőrök elvitték a zsidókat, az a nap, amikor háborúba vonultak a fiatalok, az a nap, amikor kis földjeiket a közösbe kellett adni, mert éppen úgy hozta a rendelet, és közben a gazdák, nem mindenki kulák természetesen, a lo-

vakat sajnálták igazán. Körképnek is mondható tehát a *Nincstelenség*, egy kis közösség élete rajzának, amely kis közösség életét mélyen befolyásolják távolból és kintről érkező körülmények, s mindez végül is az élet rendjének tűnik, így teltek az elmúlt évek, tele fordulatokkal, nem várt történésekkel, de nagyon kevés drámával, mert mintha mindent belepett volna a sár, hiszen a föld mélyén titkos folyók folynak, amik mindent átnedvesítenek, és keresni kell az utat, ahol nem sárban kell lépkedni. Küzdelmes az élet, nem is lehet másmilyen, mert nincs esély arra, hogy bármi megváltozzon, az anya mindenképpen el akar költözni a faluból. „Te el akarsz innen menni? Hova? Oszt minek?”, kérdezi tőle Máli, akit Amália Malvinnak hívnak, és dicsekedve mondja, hogy Bobonka lány, minthogy lány maradt, holott kétszer is próbaházasságra adták, a faluban meg csak Bolond Málinak hívják. Ő lesz majd az, aki a regény végén, minthogy szegényházba akarják adni, bebocsátást kér a már egy másik faluban vagy városban élő családtól, de azok nem vállalhatják, nem áll módjukban befogadni. Itt történik meg valójában az elszakadás a falutól, a családi hagyomány felszámolása, ezen felül pedig a magány megélése. Amit közvetlenül megelőzött a hagyatéki tárgyalás, amelyen a férj, az apa testvérei nem vállalják testvérüknek őt, mert mindenki tudja, az egész falu tudja, hogy a kikapós anya meg a jól festő zsidó ember fattya, amin az apa búskomorságba esik, csak ül a sámlin és nem mozdul, úgy kell noszogatni, hogy a vacsoraasztalhoz üljön, pedig nem történt semmi meglepő, hiszen ami történt, azt korábbról is tudták, csak éppen az a tény, hogy testvérei megtagadták, döntötte a férfit búskomorságba. De ekkor már egy másik faluban vagy városban élnek, s az a kismizett apa megfogadja, hogy többé nem teszi be a lábát abba a faluba, és a nevét sem mondja ki.

Mélyen megélt helye ez a regénynek, ebben a jelenetben összpontosulnak a korábbi történések, itt találkozik múlt és jelen, miközben homály fedi a múltat, azt az időszakot egy család életében, amit a regény hőse a gyerekkorának mond, s amiről – kockáztatva a közhelyes beszédet – azt lehet mondani, hogy nehéz gyerekkor. Nagy kérdés persze, hogy valóban nehéznek mondható-e a regényhős gyerekkora, hiszen az új házban, az új faluban vagy városban, a magukkal hozott papírok között a már gimnazista fiú ráakad a régi ház tervrajzára. „Az áttetsző zsírpapírra készült másolat volt. Kupírral készült, kékeslila vonalak egyszerű hálózata. Alaprajz, homlokzati rajz és oldalnézet. Nagyon egyszerű terv, elől egy ablak, oldalt két ablak és egy ajtó. Egyszobakonyha plusz spájz, ahogy nevezték. Egy kémény az alacsony esésű tetőn. Nyitott veranda. Meg a négy évszakot, a tájolást jelező keresztvonal.” Ebben a házban teltek a gyerekkori évek, a nehéznek mondható nincstelen évek, de akkor még nem esett szó az

udvarról, az ólacról, a galambdúcról meg a kertről, ahol az anya, amikor éppen sírásra adta a fejét, mert megbántották, vagy mert nem látott kiutat a helyzetéből, keményen kapált. Amikor a fiú, mondom, már gimnazista, megtalálja ezt a tervrajzot, képkeretezőhöz viszi, ott is hagyja, készítsen rá a barna köpenyes mester nagyon egyszerű keretet, s majd akkor fizet, ha elkészült, majd lassan megfeledkezik róla, nem megy vissza a képkeretező műhelyébe a tervrajzért, nem is igen volna hová tenni az új házban... Többszörösen jelképes jelenete és helye ez a regénynek, részint a múltat, az elmúlt gyerekkor helyszínét őrizhetné meg az emlékezet számára, másfelől azonban azt is jelenti, hogy a nehéznek mondott gyerekkor az emlékezetben, a gyerekkori élet helyszínének őrzésével valamennyire más megvilágításba helyezi a múltat, nem borít rá leplet, csak éppen a maga valóságában megszépíti, s innen kezdődően már nem is tekinthető olyan nehéznek a gyerekkor ideje. Két jelképes jelenet, mindkettő a regény végén, ami arról beszél, hogy tudatosan építette fel a *Nincsteleneket* Borbély Szilárd, hiszen a regény végének két jelenetével, az apa búskomorságával és azzal, hogy a fiú megfeledkezik a régi ház tervrajzáról, új megvilágításba helyezte az egész regény tartalmát, kimozdította helyükről a hangsúlyokat, más fényben mutatta meg a korábbi jeleneteket, azt, ahogyan a fiú elvágja a kigalambok nyakát, hogy az anya levest főzhessen a kicsinek, aki még él, s ahogy mindettől elborzad a fiú nővére, vagy azokat a jeleneteket, amelyekben a fiú meglesi az éppen tisztálkodó nővérét meg az anyját, vagy azokat a jeleneteket, amelyekben csúfolják a fiúk, és meg is pofozzák a gyerekek, miközben az anya azt mondja, ne menjen közéjük, ne figyeljen oda rájuk, hadd csúfolják, semmit se válaszoljon. S akkor még nem beszéltem a vízhozás jelenetéről, arról, hogy az üres kannával hogyan játszik a fiú, meg az artézi kútról sem, ahonnan a vizet hozzák főzéshez és inni, mert a kút vize arra nem alkalmas, s nem beszéltem a kocsma előtt gyülekező férfiakról, a rámpáról sem, ahol mindent megbeszélnek, ami a faluban történik, meg arról sem, hogy van már televíziókészülék a faluban, meg hogy ünnepnapokra hogyan készülődik a falu, és hogyan a nincstelenek. Rétegzett tartalmú regény tehát a *Nincstelenek*, a mindennapi élet történései követik egymást a lapjain, távolról pedig nagy játszmák játszódnak, zsidóüldözés és háború meg a fogságok s azok a jelenetek, amikor a fiú apja bejár még a műhelybe, de már nem kap munkát, valami miatt nem adnak neki munkát, pedig mindent meg tud javítani, iskolázott mester, aki mindenben a falu első embere előtt jár, holott ez az utóbbi adja ki az útját, pedig együtt nőttek fel, egyívásúak, de most, felnőttkorban, az elnök megköveteli az apától, hogy magázza, mert éppen úgy hozza a kedve meg persze a hatalma. Folytatni lehetne még a regény részleteinek felsorolását, de talán ennyi

is elég ahhoz, hogy rámutassak, jól elválasztott és jól egymásba ékelődő részletekből épül fel a *Nincstelének* című regény, s az mindenképpen előnyére vált, hogy mindvégig történésekre összpontosított. Történeteket épített történetekre, miközben az egymásra következő történéseket két szál fűzi egybe, egyfelől a számok világa, hiszen mindig, amikor olyan számhoz ér a történet, amely szám csak eggyel vagy csupán önmagával osztható, akkor ezt meg is jegyzi, s ebből akár arra is lehet következtetni, hogy a számok regénye a *Nincstelének*, holott a számok itt valójában a történeteket fűzik egybe, afféle láncolatot képezve, amely láncolat a szöveg egészét adja. A másik, hasonló funkciót betöltő helye a regénynek a szóhasználat, a már elsajátított nyelv, amelyen a regény készül, állandóan ráfut egy-egy olyan kifejezésre, amit a faluban másként mondanak. „Na meg a fűzfák”, áll a regény szövegében, majd következik a helyreigazítás: „Mi úgy mondjuk: ficfák.” Más helyütt az áll, hogy „Röszöljétek a Kicsit, mondja anyám. Vagyis ringassuk és altassuk el.” A tájnyelvi szavak, vagy az, hogy ismert szavakat máshol másként ejtik, egyfelől a regény szövegét rögzíti valamely tájegységben, ezekből a szavakból, szóficamokból lehet tudni, legalábbis részben meg lehet tudni, hogy a világ mely részén játszódik a történet, másfelől azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy történetmondás közben a szerző alapvetően a nyelvvel küzd meg, a nyelv ellenállását küzdi le, mert amikor Mesijást mond – „Már elment a Mesijás?”, áll a regény alcímében, a mondással és az írásmóddal jelöli, hogy itt nem az égi Messiásról esik szó, hanem arról a cigány férfiről, aki mindig mások gúnyjában jár, a rámpán található, és aprópénzért mindenféle munkára fel lehet fogadni, leginkább persze a piszokkal járó munkára. A regényben közölt számsorok, regény mottója is számsor, mégpedig a csak önmagukkal vagy eggyel osztható számok sora, valamint a nyelv helyszínhez kötése arról is beszél, hogy a *Nincsteléneket* költő írta, a nyelvet ugyanis másként kezeli, mint ahogyan azt a csak regényírók teszik, többet bíz rá, többször emeli ki a szavakat a szokványos helyzetükből, többször mutat rá arra, hogy semmi sem biztos, hogy minden sorozatos változásnak van kitéve. Közben meg minden állandó, állandó az apa szaga. „Izzadt férfiszag. Cigaretaszag. Gázolaj és gépszír szaga. Rossz szagok.” Ezzel szemben „Az anyámé jó szag, ételek illata. Az otthon szaga. Hét év választotta el őket. A hét csak magával osztható. Meg eggyel. Megoszthatatlan évek. Ahogy az emlékek is. Egy eltűnt világ, amely végképp elmosódott.” Erről a végképp elmosódott világról, az apa és az anya eltéveszthetetlen szagáról szól Borbély Szilárd regénye, a *Nincstelének*, sok-sok részletből építkezve, sok-sok emlékezésre való történeésből.